

Örneklerle Yayın Etiği

Berna ARDA

Yayın etiği kavramı, hiç kuşkusuz bilimsel araştırmaların yayınlanması ile ilgili uzun süreçte karşılaşılabilen değer sorunlarını içermektedir. Dolayısıyla, bu sürecin, tasarımdan verilerin toplanmasına, makalenin yazılmasından okuyucunun karşısına çıkabilmesine varıncaya kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan tutum ve davranışlarla ilgisi olduğu açıktır. Bilim üretimi dünyasında hangi konuların, bu dünyanın ortak vicdanına aykırı bulunduğu, hangilerininse olağan karşılandığı; bir başka deyişle hangi tutum ve davranışların etik dışı bulunduğu, hangilerininse olağan kabul edildiğiyle ilgilidir. Böylece bu tür tartışmaların, zaman içinde kristalize olacağı ve etik dışı örnekleri saptamakta görüş birliğine varılacağı da açıktır.

Bir bilimsel araştırma neden yapılır? Genel olarak bu soruya verilecek yanıtların başında; “bilinmeyen bir konuyu aydınlatmak”, “bilinmeyenleri azaltmaya çalışmak” gibi gerekçeler gelir. Ancak hemen kabul edilebileceği gibi, akademik yükseltmeler, prestij kazanmak, patent sahibi olmak, daha yüksek gelir sahibi olmak... gibi somut kazanımlara ulaşma arzusunu da dikkate almak durumundayız. Günümüzde hemen bir çok alanda üretilen bilimsel bilgi, alan ne denli dar olursa olsun, hakim olunmayı giderek zorlaştıran bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum bir yandan bilginin yarılanma ömrünü kısaltırken, öte yandan da araştırıcılar için hesaba katılması gereken sayısız makalenin üretilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda oldukça yoğun bir veri kirliliğinden de söz etmek mümkündür. Yeniden ilk gerekçeye dönersek, řu soruyu sorma gereğini duyarız: Yeni bir şey getirmeyecek ya da yeni bir bilgi üretmeyecek bir araştırmayı yapmak ve bunun yayınlanması ahlaki midir? “Eski” bir bilgiyi bir kez daha üretmeye çalışmanın ve bunun için emek, zaman ve para harcamanın savunulması, gerekçelendirilmesi mümkün müdür? Kuramsal olarak savunulabilirliği pek yüksek görünmemektedir.

Prof. Dr. Berna Arda
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi - ANKARA

Bir araştırma yayınlanmadığı sürece sadece yapan kişilerin, o çalışmadan sınırlı bir biçimde, örneğin jüri üyesi oldukları için haberdar olanların bilgisiyle sınırlı kalacaktır. Bilimsel bilgi üretimi açısından böyle bir durum kabul edilebilir olmaktan çok uzaktır. O nedenle yapılan çalışmaların yayınlanması hem bir hedef, hem de bir zorunluluk gibi görünmektedir.

Yayın etiği açısından önemli olan noktalardan birisi bu geniş kavramın çok sayıda alt ögesinin bulunduğudur. Bir araştırmanın okuyucu karşısına çıkabilmesi sürecinde etki ve katkıları olanlar kimlerdir? Araştırmacı ve yazarların, editörlerin, yayın kurullarının, danışmanların, parasal destekleyicilerin, hatta bilim politikalarını belirleyip, akademik ortamdaki çeşitli kuralları koyanların... da çeşitli ölçü ve oranlarda sorumluluk taşıdığı açıktır. Bu nedenle yayın etiğini tartışırken sadece yazarların sorumlu tutulması, tüm norm önerilerinin onlara ilişkin oluşturulması pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Doğruluğunun soru işaretli olması yanısıra, noksan olduğu da açıktır; dolayısıyla yayın etiğinin aynı zamanda editöryal etik, danışmanlık etiği... gibi öğeleri de bulunmaktadır.

Vurgulanması gereken bir başka nokta; disiplinsiz araştırmalar ile araştırma etiğinin ilkelerinden habersiz yapılan araştırmaları ayrı başlıklar altında değerlendirmenin gerekli olduğuudur. Bilerek kural çiğnemek, etik ilkeleri görmezden gelmek ve bu tür bir tutumun yansımaları ile araştırma disiplinine sahip olmayan araştırmaların yayınlanması durumlarında takınılması gereken tavrın birbirinden farklı olması gerektiğidir.

Araştırmacının öncelikle, bilgi olarak ve olanaklar açısından yeterince donanımlı olması gerek koşuldur. Araştırmanın başından sonuna kadar dürüst ve yansız olmak, nesnel davranabilmek, özeleştiriyi yapabilmek de sergilenmesi gereken. Bunun için araştırmacıların kendilerine disiplin kazandıracak bir araştırma eğitimi edinmeleri önem taşır. Bilim üretme durumundaki kurumlar, nitelikli bilimsel araştırmalar için uygun ortamlar geliştirmeli, yanı sıra araştırmacı olacak gruplara etik yaklaşımları öğretmelidirler. Bu durum, kurumlar için son derece öncelikli bir etik sorumluluktur. Araştırmacıların yetiştirilmelerinde alacakları danışmanlığın niteliği de son derece önemlidir. Özellikle gençler için yeterince aydınlatıcı ve zenginleştirici danışmanlık alabilmek, yeni adım atılan bir dünyada son derece önem taşımaktadır. Bunun üzerinde titizlenilmesi gereklidir ve bir danışmanın üstlenebileceği araştırmacı sayısının gerçekçi bir biçimde saptanması beklenir. Aynı gerçekçilik konu seçiminde de dikkate alınmalıdır. Alçakgönüllü, sınırları belirlenmiş, iyi tanımlanmış ve iyi takvimlendirilmiş çalışmalar yeğlenmelidir. Böylece ulaşılabilir sonuçlar verebileceği beklenen konular ile genç araştırmacılar özendirilmiş ve aşırı baskılardan da korunmuş olacaktır. Bu konuya özen göstermek, yetişen araştırmacılar için rol modeli olduğunun farkında olmak da, disiplinsiz araştırma örneklerinin zaman içinde azalmasına katkıda bulunacaktır.

Örnekler, Sorular

Araştırmacılar açısından;

Gereç ve yöntemi ayrıntılı yazmamak yayın etiği açısından nasıl değerlendirilir?

Hiç kuşkusuz, bir konuda yapılan araştırma, o araştırmacının kurguladığı soruya verilmiş olan bir yanittir. Bu yanıtın geçerliliği için, bütün araştırmacıların sınamasına da açık olmak zorundadır. Bir yayında kullanılan gereç ve yöntemin ayrıntılı ve tanımlayıcı yazılmış olması öteki araştırmacıların da aynı yoldan yürüyebilmelerini sağlayacak bir ipucu gibi görünmelidir. Yazarken bu ipucunu vermekten kaçınmamak gereklidir. Bu konuyu somutlaştırmak için 1980lerde Pons ve Fichellman'ın soğuk füzyona ilişkin büyük yankı uyandıran yayınlarını hatırlayalım. Enerji sorununun mutlak çözümü gibi sunulan çalışmanın gereç ve yöntemi ayrıntılarıyla yazılmamış olduğu için, araştırmacılar aynı yöntemi kendi laboratuvarlarında yapmaya çalışmışlar, ancak yöntem anlatıldığı kadarıyla sonuç vermemişti.

Araştırma verilerine ilişkin kayıtları saklamak gerekli midir?

Veriler bir araştırmanın en değerli öğeleridir. O nedenle gizliliklerine de önem verilerek düzenli bir biçimde saklanmalıdırlar. Ancak böylece onlara geri dönüp, yeniden gözden geçirilmeleri mümkün olabilir. Verilerin kayıtları tarihlendirilmeli ve en az beş yıl saklanmalıdır. Elbette aydınlatılmış onam formları da buna dahildir.

Posterlerin yayınlanması hatalı mıdır?

Posterler bir konuda yapılan araştırmaların belki de ilk kez bilim dünyasına tanıtıldıkları ve ilk kez tartışmaya açıldıkları metinlerdir. Kongrelerde sunulan, oradaki eleştiriler ve görüşler ışığında yeniden değerlendirilen posterlerin daha sonra bir yayına dönebilmesi arzu edilen bir durumdur. Posterlerdeki isimler ve sıralamaları da makaleye dönüştürme aşamasında harcanacak emekle koşut olarak değişiklik gösterebilir.

Aynı posterini birden fazla yerde sunmak ne anlama gelir?

Bir araştırmacının üzerinde çalışabileceği, yapabileceği yayın sayısı kadar hiç kuşkusuz hazırlayabileceği poster sayısı da sınırlıdır. Eğer bir poster özgün bir konuya sahipse, birden fazla kez farklı katılımcıların karşısına çıkmasında ve onların eleştirilerine sunulmasında ne gibi bir sakınca bulunabilir? Bu başlık aynı zamanda kongre enflasyonu üzerinde de düşünmemizi gerektirmektedir.

Bir yayının birden fazla yayınlanması hatalı mıdır? Bir yayının neden aynı biçimiyle farklı dergilerde yayınlanması gerekebilir? Bu duruma ilişkin hemen tek gerekçe, yazının davet alması olabilir. Bu durumda ilk derginin editörüne başvurup o derginin iznini almak şarttır. Ancak daha sık görülen örnek yabancı dilde yayınlanmış bir makalenin Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmasıdır. İlk derginin izni alınarak ve bu belirtilerek...

Yararlanılan kaynakların gösterilmemesi; yayın etiği açısından kabul edilemez. Bir araştırmacının yararlandığı kaynaklara, o kaynağın hangi yönüne ağırlık verdiği de vurgu yaparak metin içerisinde atıfta bulunması beklenir. Aksi takdirde başkalarına ait yayınları kendisine mal etmiş ve terim yerindeyse aşırımı ya da yağmalanmış sayılacaktır. Bunun da etik dışı bir tutum olacağı çok açıktır. Klasik hale gelmiş bir takım ifadelerden sonra kaynak gösterilmemiş olmasını ise anlayışla karşılamak mümkün olabilir.

Kaynaktan kes – yapıştır yapılıması hatalı mıdır? Bir kaynaktan yararlanmak demek, oradaki savın özümsemesi ve kendi sonuçlarımızla irdelenmesi ya da yaklaşımımızla yorumlanması demektir. Dolayısıyla kendi sözcüklerimizle ifade edilmeyi gerektirirler. Bir kaynağın “ayna hayali” biçiminde kullanılmış olması, kaynağa atıf yapılmış olsa da doğru değildir. Özellikle genç araştırmacıların etik eğitiminde üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Bir yayındaki adları ve sıralarını belirlemek için ölçütler var mıdır? Bir yayında yazarlık hakkının doğabilmesi için, araştırmacının o araştırmada tasarımından yayınlanma aşamasına kadar her basamakta yer almış olması beklenir. Dolayısıyla yazarlık hakkı için araştırma sorusunun oluşturulmasına, araştırma tasarımının belirlenmesine, araştırmanın yürütülmesine, verilerin elde edilmesine, ardından bütün bunların yayına dönüştürülmesinde katkıda bulunmuş olmak gereklidir. Uluslar arası tanımlamalar, yazarlık hakkının, ancak bu aşamaların tümünde yer almış olmakla doğacağını kabul etmektedir. Bu beklenti doğrultusunda da, pek çok dergi yayın başvurularında her bir yazar adının ne yaptığının belirlenmesini ve açıkça yazılmasını istemektedir. Araştırma disiplini; bir araştırmaya başlanırken ve daha araştırma sorusu üzerinde ilk tartışmalar yapılırken, hangi alanların, bu alanlardan kimlerin katkıda bulunacağını belirlenmesini, farklı alanlardan katılacakların günlük hizmet ögesi dışında kalacak ve sadece bu araştırma için tasarlanmış özel bir çalışmayı yapıp yapmayacaklarını... saptamayı da gerekli kılar. Böylece, yapılacak katkıların belirlenmiş, sınırlarının çizilmiş, takviminin de saptanmış olduğu bir ortamda araştırmaya başlanılmış olur. Bu, bir tür protokol oluşturmaktır ve disiplinli çalışma yönteminin benimsenmesinde son derece ciddi katkıda bulunacak bir yaklaşımdır. Dolayısıyla kimin hangi aşamada ve ne derinlikte katkıda bulunacağını ve bu araştırma bir yayına dönüştüğünde adların neler olacağını, sıralamalarını ... belirlemek de böylece mümkün

olacaktır. Yine bu tür çalışma disiplininin yerleşmesiyle de haksız imza ya da hediye edilmiş yazarlık gibi kavramların önüne geçilmesi mümkün olabilecektir. Eğer araştırmacılar arasında ilk başta belirlenmiş ve üzerinde görüş birliğine varılmış olan bu işbölümünü gerçekleştirme aşamasında beklentilerin karşılanmaması söz konusu ise yeniden bu konunun gündeme alınması ve yeni belirlemeler yapılması gerekebilir.

Çok sayıda yayını kaynak göstermek yayının değerini artırır mı? Bir araştırmacı araştırma disiplini içerisinde ve genel bilimsel kavrayışında aslında niceliklerin değil, niteliğin önemli olduğunu; bir başka deyişle sayısal çoklukların değil “amaca uygun ve yeterince” kavramlarının peşinden koşulması gerektiğini bilmek zorundadır. O nedenle araştırma sorusuyla ilgili bütün literatürü “tüketmek” çabası göstermek yerine, kendi sorusu ile ilgili ve bizzat ulaşarak “hesaplaştığı”, “irdelediği”, “tartıştığı” makaleleri kendi kaynakları arasında göstermek durumundadır. Bunun tersi örnekler etik açıdan desteklenemez, savunulamaz durumdadır.

Editörler açısından;

Cantekin örneği editörlerin yayın etiği açısından son derece önemli bir öge olduklarının ortaya çıktığı bir örnektir.

Erdem Cantekin, Amerika Birleşik Devletleri'nde çok uzun süredir çalışmakta olan bir bilim adamıdır. Pittsburgh kentinin üniversitesinde çocuk hastanesinin kulak burun boğaz kliniğinde çalışmaktadır. Bu klinikte yürütülmekte olan bir çalışmada, A. Antibiyotiklerinin çocuklardaki orta kulakta sıvı birikmesiyle seyreden iltihabi olaylardaki etkisi araştırılmaktadır. Araştırma sonucu A. nın bu hastalıkta son derece geniş tedavi edici etkiye sahip olduğuna ilişkin sonuçları içeren bir makale ünlü X. Dergisinde yayınlanır. Aynı klinikteki Cantekin, bu makalede sunulmuş olan verilerle istatistiksel ve matematiksel olarak A. nın etkili olmadığı ve ilaç kesilir kesilmez hastalarda tablonun daha kötüye gittiğini saptar. Bu saptamaları içeren bir makale yazarak iki arkadaşıyla X. dergisine gönderirler, ancak reddedilirler. Bir başka ünlü tıp dergisi Y de bu makaleyi reddeder ve bu arada Cantekin araştırma merkezindeki pozisyonunu da kaybeder. Sonuçta uluslararası Z tıp dergisi Cantekin'in makalesine, tüm yasadıklarıyla birlikte yer verir.

Editörlerin müdahale hakları ve yetkileri konusunda “yazım hatalarını düzeltmek”ten “referansları çıkartabilme”ye ve “her aşamada müdahale edebilmeye” kadar varan bir kavrayış söz konusu ise; yayın etiği başlığı altında ciddi bir boşluk vardır.

Hakemler açısından;

Bir yazının danışmanlığını yapmanın etik yönü ile ilgili neler söylenebilir? Başlıca birkaç noktayı vurgularsak;

Bir makalenin makul zamanda gerçekçi beklentiler doğrultusunda değerlendirilmesi, gerekli görünmektedir. Geciken değerlendirmeler, en azından son derece değerli zaman kaybına ... yol açmaktadır. Genel olarak “zaman yönetimi” hemen herkesin uygulamaya sokmasını gerektiren bir kavramdır. Bu nedenle danışmanların da titizlik göstermeleri bir zorunluluktur.

Ulaşıldığı soru işaretli olan bir yayınlarda bulunduğunda danışmanın bu yayınlarda asıllarını istemek gibi bir hakkı olacaktır. Gelen yazıların “ilham kaynağı” oluşturması ve bununla ilgili sorunlar da yayın etiği açısından ayrı bir başlık konusu olabilir.

Destekleyiciler açısından;

Günümüzde destekleyici olmaksızın bir araştırmanın yapılabilmesi ve yayınlanabilmesi neredeyse olanaksız duruma gelmiştir. Destekleyicinin sonuçların yayımına ambargo uygulama hakkının bulunup bulunmadığı tartışma konusudur. Eğer destekleyicilerin böyle bir hakkı olduğu kabul edilirse, bilimsel sonuçların yayınlanıp bilim dünyasına duyurulması konusunda araştırmacıların ne derece özgür oldukları da son derece tartışmalı bir durum olacaktır. Bir araştırma dürüstçe yapılmış ve yazılmış ise, kurgulanırken oluşturulan varsayımın doğrulanmaması durumunda da , birtakım yanlışların yapılması durumunda da hiçbir biçimde suçlanmak söz konusu olmayacaktır. Nitekim yapılan yanlışlar bile bilimsel gelişim için birer engelleyici değil, aksine öğretici ve ufuk açıcı değil midir ? Bu yolda bilim tarihi bize sayısız örnek sunmaz mı ? Durum böyleyken, yapılmış bir araştırmanın destekleyicinin çekinceleri nedeniyle yayınlanmaması kolay kabul edilir bir durum değildir. British Medical Journal’ de yer verilen bir editöryalde, bir araştırmanın destekleyici firmanın karşı çıkması nedeniyle yayından çekilmesi konu edilmiştir ve etik açıdan son derece ilginç bir örnektir.

Bilim politikalarını belirleyenler açısından;

Akademik yükseltme ölçütlerinin, araştırmacılar üzerindeki yayın baskısının gerekçeleri ve ne ölçüde gerçekçi olup olmadıkları çok kapsamlı olarak tartışılmalıdır. Çünkü bu konu da yayın etiğinin başlıca belirleyicilerinden birisini oluşturmaktadır.

Bir ülkede kendi dilinde yayın yapmanın daha alt düzeyde bir üretim olarak görülmesi yayın etiği açısından nasıl değerlendirilebilir?

Bir ülkede ana dilin bilim dili olarak gelişimi, aynı zamanda düşüncenin de gelişimi anlamına gelmektedir. Bilim dili kullanımının özendirilmemesi, sadece yazı dili olarak değil, konuşma diline de ciddi etkileri olan bir eğilimdir.

Kaynaklar

- 1- Brandon S. *Ethics, economics and science (editorial) J R Soc Med* 1991; 84 (10): 575-577.
- 2- Koshland DE Jr. *Credibility in science and the press(editorial) Science* 1991;254(5032):629.
- 3- Brecht B. *Life of Galileo. Collected Plays, Vintage Books, Random House, 1972; 5:94.*
- 4- Berg K, Tranoy KE. *Research Ethics Progress in Clinical and Biological Research Vol., New York, 1983; 128 xii-xvi.*
- 5- Der Kolisch P. *The ethics of using scientific data obtained by immoral means (letter) N Y State J Med* 1991; 91(10).
- 6- Marion JE. *Ethics and the scientist, Poulth, Science, 1991;70(2): 284-288.*
- Siegel HS. *Ethics in research. Poulth. Science, 1991; 70(2):271-276 .*
- Arda B. *Etik açıdan bilimsel araştırma ve yayın etiği. Dermatopatoloji Dergisi* 1994; 3: 146 - 149.
- Lynoe N, Sandlund M, Dahlquist G, Jacobsson L. *Informed consent: study of quality of information given to participant in a clinical trial. British Medical Journal, 1991; 14 (6803): 610-613.*
- 10- Rentley-Cooper JE. *Protecting human research from an invasion of privacy: the unintended results of the Commonwealth Privacy Act 1988; Aust J Public Health* 1991; 15(3): 228 - 234.
- 11- Cooper JE. *Balancing the scales of public interest: medical research and privacy. Med J Aust* 1991; 21 155(8): 556-560.
- 12-Batuhan H. *Bilim ve Şarlatanlık. YKY İkinci baskı. İstanbul, 1994; s. 24, 41 - 50, 174 - 187.*
- 13- Arda B. *Bilim etiği açısından Lisenko örneği. TK Tıbbi Etik* 1997. 5(3): 107 - 110.
- 14- Kansu E, Ruacan Ş. *Bilimsel yayıncılık ve editörlük etiği. Biyoetikten Seçmeler., Biyoetik Derneği Yayını No: 1, Ankara1996;46 - 47.*
- 15- Smith R. *Misconduct in research: editors respond. BMJ* 1997; 26; (7102): 201 - 2.
- 16- Arda B: *Bilim etiği. Anestezi Dergisi* 10(3): 157 - 161, 2002.
- 17- Williams N. *Editors seek ways to cope with fraud. Science* 1997;14; (5341): 1221.
- 18- Caelligh AS. *Credit and responsibility in autorship (editorial) Acd Med* 1991; 66 (11): 676-677.
- 19- Arda B. *Editöryal etik üzerine editöre mektup ve editörün yanıtı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 1995; 48(2): I - IV.*
- 20- *Editors and ethics.(Aunonym) Nat Med* 1997 ; 3(12): 1301.
- 21- Robert JG. *Publishing in our Journals: ethics and honesty (editorial). Anaesth İntensive Care* 1991; 19(2):163-4.
- 22- Rennie D. *The Cantekin's affair (editorial comment) JAMA* 1991;266 (23):3333-3337.
- 23- Akşit B, Arda B : *Ideas of editors of medical journals on publication ethics. Journal of Ankara Medical School* 25(1): 1- 6, 2003.
- 24- Huth HJ. *Tıp dergilerinde danışmanlık. Dünü, bugünü, yarını. Tıpta Bilimsel Yazım, Editörlük ve Denetleme. TUBİTAK SBAG yayını. Ankara 1996;. 69 - 78.*
- 25- Schulman K, Sulmasy D, Roney D. *Ethics, economics, and the publication policies of major medical journals. JAMA* 1994; 272(2): 154 - 156.